

ALISHER NAVOIY VA QO'QON ADABIY MUHITI

QO'QON-2021

АЛИШЕР НАВОИЙ ХАЛҚАРО ЖАМОАТ ФОНДИ

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ҚЎҚОН ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ДАВЛАТ АДАБИЁТ
МУЗЕЙИ**

**ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОРИ
ИНСТИТУТИ**

**БУЮК ШОИР ВА МУТАФАККИР АЛИШЕР НАВОИЙ
ТАВАЛЛУДИНИНГ 580 ЙИЛЛИГИГА БАҒИШЛАНГАН**

**“АЛИШЕР НАВОИЙ ВА ҚЎҚОН АДАБИЙ МУҲИТИ”
МАВЗУСИДАГИ**

ХАЛҚАРО ИЛМИЙ АНЖУМАН

МАТЕРИАЛЛАРИ

(21-22 май 2021 йил)

ҚЎҚОН – 2021

НАВОИЙ ИЖОДИ ВА ҚЎҚОН АДАБИЙ
МУҲИТИНИ ЎРГАНИШ: МАТНШУНОСЛИК ВА
МАНБАШУНОСЛИК МАСАЛАЛАРИ

**АЛИШЕР НАВОИЙ НАЗМИЙ АНЪАНАЛАРИНИНГ ФУРҚАТ
ШЕЪРИЯТИДА ЯНГИЛАНИШИ ТАМОЙИЛЛАРИ**

Нурбой Жабборов,
ТДЎТАУ, ф. ф. д., профессор

Ҳазрат Алишер Навоий асарлари – миллат бадиий-эстетик тафаккурининг чўққиси. Наинки ўзбек ёки бошқа туркий халқлар адабиётида, ҳатто жаҳон адабиётида ҳам ижодий камолотнинг бунчалик юксак даражасига эришган мутафаккирни топиш қийин. Шунинг учун ҳам халафлари орасида бирор шоир ёки адиб йўқки, ҳазрат Навоий санъатхонасидан сабоқ олмаган бўлсин. Лекин буюк шоир назмий анъаналарини, муайян поэтик образ ёки рамзлар воситасида бўлса ҳам, такомилга етказган, ривожлантирган ижодкор кўп эмас. Зокиржон Холмуҳаммад ўғли Фурқат лирикаси ана шундай ноёб ижод намуналари сирасига кириши билан алоҳида аҳамиятга эга.

Фурқат шеъриятида буюк Навоий анъаналарининг муносиб давом эттирилиши ва янгиланишини қуйидаги тамойиллар асосида ўрганиш мумкин:

1. Поэтик мазмун янгиланиши.
2. Поэтик образ такомилли.
3. Поэтик жанр янгиланиши.
4. Вазнда татаббуъ қилиш.

Айни шу хусусиятларига кўра, Фурқат ва унинг замондошлари лирикаси мумтоз назмий анъаналардан янги ўзбек шеъриятига ўтишда ўзига хос адабий кўприк вазифасини ўтади, дейиш мумкин. Ушбу адабий-эстетик

омил жади́д шеърйати юзага келишида муҳим ўрин тутди. Улар таҳлили Фурқат ижодий камолотида Алишер Навоий анъаналарининг беқиёс аҳамияти ҳақида ёрқин тасаввур бериши жиҳатидан қимматлидир.

Поэтик мазмун янгилаши. Қайси шеърй жанрда ёзилмасин, муножот Шайх Аҳмад Тарозий фикрича: “Тенгри хазратинда тазарру қилмоқ” [12.32]дир. Ҳазрат Алишер Навоий муножотларида Тангри таолонинг сифатлари васфи, унга ибодат этмоқ саодати, инсон ва унинг моҳияти, нафс зулматидан нажот топиб, Ҳақ ишқига эришмоқ фазилати сингари шахс камолотининг асоси бўлган масалалар юксак фасоҳат ва балоғат билан талқин этилган. Жумладан, “Наводир уш-шабоб” девони 2-ғазалида шоир мана бундай ёзади:

Ибодатингга янги ой бўлуб ҳам ўлди мусаллий,

Синехр атласидин солибон ҳавога мусалло [4.5].

Янги ой – ҳилолнинг Ҳақ таоло ибодати учун қадди эгик намозхонга қиёслангани, тунда юлдузлар билан зийнатланган осмоннинг фалак атласига ҳамда ҳавога солинган жойнамозга ташбеҳ этилиши байтнинг ҳам шакл, ҳам мазмун жиҳатдан юксак бадииятига далил бўла олади. *Ибодат – мусаллий – мусалло* учлиги ҳамда *ой* ва *синехр* иккилиги ҳосил этган таносуб, оининг намоз ўқиши тасвири орқали ташхис, байтнинг яхлит ҳолда ташбеҳ санъатига асослангани поэтик тасвирнинг навоиёна ва мукамал экани билан изоҳланади. Оининг ибодат қилиши билан боғлиқ поэтик мазмун Қуръони карим оятига мувофиқ экани байтдаги фикрнинг балоғати исботидир. Жумладан, Исро сураси 44-оят мазмуни қуйидагича: “Етти осмон, Ер ва улардаги бор жонзот – мавжуд бўлган барча нарса ҳамду сано айтиш билан Оллоҳни поклар, ёд қилур. Лекин, сизлар (эй инсонлар) уларнинг тасбеҳ айтишларини – поклашларини англамасизлар” [15.199]. Мазкур ояти каримани Олтинхон тўра қуйидагича тафсир қилади: “Яъни, ҳар бир махлук, яралмишларнинг ҳар бири забони ила ё ҳоли ила Парвардигор поклигин баён қилур ва анинг ҳамдин айтур. Лекин, сизлар билмасизлар. Чунки сизлар билмаган луғатда тасбеҳ айтурлар”.

Айни мазмун Фурқатнинг муножот-ғазалида янги поэтик образ ва мазмун орқали тасвирланади:

*Куллу ашё жунобуш айлаб зикрига машғулдур,
Ваҳшиёни дашт, хайлу-л-бахру мурғони ҳаво.*

“Куллу ашё”нинг Оллоҳни зикр этишини таъкидлаган шоир ўқувчига таъсирлироқ бўлмоғи учун уларни деталлаштириб кўрсатади. Улар – даштдаги ваҳший ҳайвонлар (ваҳшиёни дашт), денгизлардаги жониворлар (хайл ул-бахр), ҳаводаги қушлар (мурғони ҳаво). Бунда байт тағматнида ифодаланган маъно янада эътиборга лойиқдир. Яъни, мазкур жониворларки Яратганнинг зикрини бир нафас бўлсин унутмас экан, яралмишлар афзали – Инсоннинг бундан ғофил бўлишга ҳаққи йўқ.

Аслида бир-бирига яқин мазмунни буюк салафларидан фарқли ёрқин образлар орқали янгича ифодалаш ижодкордан жуда катта маҳорат талаб қилади. Ҳазрат Навоий байтидаги мазмун талқинида ана шундай ижодий натижага эришилгани Фурқат муножот-ғазалининг ютуғини таъминлаган.

Ўзи яшаган давр ижтимоий-сиёсий вазияти Фурқатнинг мусаддас жанрида битилган куйидаги муножотида тамомила ўзгача мазмун ифодасини тақозо этган:

*Зулматни гирдбоди тегди, қуюнда қолдук,
Тўфони ҳайрат, эйки, гарқи жунунда қолдук,
Ғафлат ила ўтуб умр, кулгу-ўйунда қолдук,
Куффор банди ичра сонсиз тугунда қолдук,
Раҳм айлагил, Худоё, бечора, хасталарга,
Ранжуру зору маҳзун, кўнгли шикасталарга.*

Фурқат рус мустамлака сиёсатининг моҳиятини “Зулмат гирдбоди, қуюн, тўфони ҳайрат, гарқи жунун” каби истиоралар, “Куффор банди ичра сонсиз тугунда қолдук” образли тасвири воситасида бутунлай фош этади. Зеро, бу истибдод сиёсати миллат ҳаётининг барча жабҳаларини бирдай асоратга олгани, миллий истиқлолга, нурли истиқболга элтувчи барча йўллар батамом тўсилгани бугун ҳеч кимга сир эмас. “...рус маъмурияти қонунларни

ўзи истаганча ўзгартириб, маҳаллий аҳолининг иқтисодий, ижтимоий, диний ва сиёсий эркинликларини нақ эллик йил давомида поймол этиб келган”и [13.326] ҳам бунинг исботидир. Муножот-мусаддаснинг куйидаги мисралари ҳам истибдод исканжасида қолган юрт тақдирига куйиниш ҳисси билан йўғрилган:

*Қозию муфти, аълам доим ҳазину маъюс,
Дин посини тутай деб зиндони ғамда маҳбус,
Бечоралар на қилсун бўлса сиёсати Рус,
Қўймайди бир тарафдин халқ ичра нангу номус,
Раҳм айлагил, Худоё, бечора, хасталарга,
Ранжуру зору маҳзун, кўнгли шикасталарга.*

Ушбу мисралар орқали мустамлака сиёсатининг адолатсизликка, зулмга асослангани, ҳатто қози, муфти, аълам каби ҳуқуқ посбонларининг ўзлари ҳам ҳақсизлик гирдобидида қолгани очиқ-ойдин ифодаланади. Уларнинг “Дин посини тутай деб ғам зиндонидида маҳбус” бўлишлари сабабини Фурқат чинакам ватанпарварга хос жасорат билан кўрсатиб ўтади: “Бечоралар на қилсун бўлса сиёсати Рус?!” Ўша кездеги Рус сиёсатининг моҳияти ҳақида манбаларда куйидагича маълумот берилади: “...чор ҳукуматининг золим генераллари Туркистон ўлкасига қўйилгон “миссионер”, яъни дин бузувчи Остроумовларнинг таклифлари бўйича, Туркистон ўлкасининг халқини кўр каби истибдод қоронғусида қолдирмоқнинг маслаҳатида “русский-туземный” мактаблар очмоққа киришдилар. Мадраса вақфларини боний, вақф қилгувчиларнинг авлодларига буюриб бериб, сотиб емоқларига фармойиш қилиб, мусулмонларнинг жума намозларида подшонинг номини (хутбага) қўйиб ўқимоқ, “Қуръон”нинг “ва-л-муширкин” деган жойларидан “муширик” иборатларини чиқармоқ каби беҳуда ишларни амр қилдилар. Шаҳар ҳокимлари, қози ва амалдорлар ҳам мактабдорларни чақириб, оқ подшонинг номини жами одамларга билдириб, масжидларда, намозларда дуо қилдириш, ҳатто мактаблардаги ёш болалар ўқийдиган Эшон Сўфи (Сўфи Оллоёр)нинг “Чаҳор китоб”и деган савод китобларидаги “азоби қабр

кофирларгадир, чун кўрар гўрнинг азобин баъзи мўмин”дек бўлгон байтларини ва “кофир”, “муширик” деган иборатларини йўқотиб, янги босиладиргон китоб ва “Қуръон”лардан юқорида айтилган калималарни чиқаришдек фармойишлар қилдилар. Муслмонларни ниҳоят эзиб, қисиб, ҳатто кўчадан пристуф ўтиб қолса, ё беихтиёр кўрмай қолгон ва ўрнидан турмаган муслмонлар бўлса, қайтиб келиб уриб, қамар эдилар” [11.21].

Шоир мусаддаснинг бошқа бир бандида истибдод исканжасида қолган юрт иқтисодиёти ҳам инқирозга юз тутганини, аҳли бозор накбатга қолиб, тижоратнинг касодга учраганини чуқур изтироб билан ифодалайди:

*Уч йил бўлурки, қолмиш накбатга аҳли бозор,
Кўрмас тижоратидин кўп нафъ хайли тужжор,
Аҳли хунарда ҳам йўқ чандон равнақи кор,
Йўқдур Ўзунгдин ўзга бир меҳрибону гамхор,
Раҳм айлагил, Худоё, бечора, хасталарга,
Ранжуру зору маҳзун, кўнгли шикасталарга.*

Кўқон хонлиги Рус кўшинлари томонидан 1876 йили босиб олиниб, вассалга айлантирилгани эътиборга олинса, “Уч йил бўлурки қолмиш накбатга аҳли бозор” мисраси асарнинг ана шу воқеадан уч йил ўтгач, яъни 1879 йили ёзилганини кўрсатади.

Манбаларнинг гувоҳлик беришича, мустамлака маъмурияти узоқни кўзлаб иш тутган. Ўлкадаги энг эътиборли лавозимларга лаёқатсиз, жоҳил, Фурқат таъбири билан айтганда, “на ҳукм қилса, дарҳол буйругини оладиган”лар қўйилган. “Рус мустамлакачилари ўзлари ишлаб чиққан “Туркистон ўлкасини бошқариш ҳақида Низом”да шариат қозиларини сайлаш масаласига алоҳида эътибор бердилар, – дейилади “Ўзбекистоннинг янги тарихи”да, – Хонлар замонида саводхон ва ниҳоят билимдон одамлар қозиликка тайинланган бўлса, рус маъмурларининг қонунига кўра, саводсиз кишилар ҳам бу лавозимга сайланиши мумкин бўлди” [13.321].

Шу ўринда Фурқат муножотининг буюк салафи ҳазрат Алишер Навоий муножотларидан яққол кўзга ташланадиган фарқли жиҳатларига эътибор

каратиш зарурати сезилади. Навоий муножотлари инсон, унинг моҳияти, Ҳақ таоло маърифати каби миллатидан, ирқидан қатъи назар, барча учун, умуминсоният учун бирдай зарур ҳисобланган масалалар таҳқиқига, бадиий талқинига бағишланган. Фурқатнинг ушбу муножотида эса ўзи яшаб турган давр ижтимоий воқелиги, миллат дарди қаламга олинган. Шунга кўра, ушбу муножот-мусаддасни буюк кечмишидан тобора узоқлашаётган, шу боис сиёсий, моддий ва маънавий инқирозга юз тутган миллатга ўз қилмишлари оқибатини кўриши, хулоса чиқариши учун тутилган кўзгу, деб аташ мумкин. Бу эса, ўз навбатида, озод (ҳазрат Навоий) ва мустамлака (Фурқат) миллат вакилларининг Яратганга илтижоси, муножоти ҳам фарқли бўлиши тўғрисидаги аччиқ хулосага олиб келади.

Поэтик образ такомил. Фурқат образли тафаккур борасида ҳам ҳазрат Навоий назмий анъаналарини муносиб давом эттирди. Айрим поэтик образлар мисолида ҳатто уларни такомил даражасига етказди. Ҳазрат Навоийнинг машҳур байтида ёр образи биргина лабдаги хол поэтик детали мисолида ёрқин тасвирланган:

Нуқтайи холинг недин ширин лабинг устидадур,

Нуқта чун остин бўлур ҳар қайдаким ёзилса “лаб” [3.66].

Фурқатгача ушбу образнинг ўзига хос талқини Мунис ғазалиётида учрайди. Шоир, жумладан, мана бундай ёзади:

Нуқтайи холи галат тушмиши лабининг устида,

Берса рухсат олгамен ул нуқтани ондин ялаб [8.70].

Мунис талқинида ушбу образ бироз янгилангани, ифоданинг учинчи шахс тилидан изҳор этилиб, иккинчи мисра тағматнида байтга ошиқ образи олиб кирилгани рост. Лекин шоир бу образни поэтик жиҳатдан такомилга етказган, деб бўлмайди. Фурқат шеърлятида эса, бу образ янги поэтик даражага юксалган:

“Нуқта лаб устида бежодур?”-дедим, айди кулуб:

“Саҳв қилмиши котиби қудрат магар таҳрирда?!”

Биринчидан, ҳазрат Навоийда ҳам, Мунисда ҳам ифода монолог тарзида берилган. Фурқат уни диалогга – ошиқ ва маъшуқа мулоқотига айлантиради. Натижада нуқта (ёрнинг холи) лаб устида бежо экани ҳақидаги саволига маъшуқа ҳам савол билан жавоб беради: “(Ўйлаб гапиряпсанми), қудрат котиби қандай қилиб адашиши мумкин, ахир нуқтани қандай ёзиш унинг ихтиёрида-ку?” Иккинчидан, Ҳазрат Навоий бир байтда (Мунис бир мисрада) айтган фикрни “Нуқта лаб устида бежодур” тарзида тўрт сўз воситасида ярим мисрада ифода этиб бўлган ва шундан кейин уни янада ривожлантирган. Учинчидан, Фурқат бадий санъатлардан маҳорат билан фойдаланиш борасида ҳам салафларига қараганда бир поғона юксакликка кўтарилган. Байт тўлиқ ҳолда саволу жавоб санъати асосига қурилган. “Саҳв – котиб – таҳрир” учлиги ҳосил этган таносуб санъати фикрнинг бадий зийнати таъминлаган. Байтда икки сўз ийҳом санъатини ҳосил қилган: биринчиси, “нуқта” сўзи ҳам “хол”, ҳам арабча “б” ҳарфининг нуқтаси маъноларида қўлланган. Иккинчиси, “котиб” сўзи бир вақтнинг ўзида ҳам Яратган, ҳам ёзувчи маъноларини ифодалаган. Шу жиҳатдан ҳам, ушбу байт Фурқатнинг бадий маҳорати юксак эканига, ҳазрат Навоий яратган образни поэтик такомилга етказганига ёрқин далил бўла олади.

Ҳазрат Навоий асарларида ит образи ўзига хос талқин этилган. “Лисон ут-тайр”нинг “Ҳожа Баҳоуддин сўзи фанойи комил мақомида” деб номланган фаслида улуғ шоир Шоҳ Нақшбанд тилидан мана бундай ёзади:

*Кўрди топқоч нисбат ойинин туза,
Ит аёгининг изин туфроғ уза.
Деди: “Мен ортуғ эканму ё бу из?”
Яна ўзни деди: “К-эй инсофсиз,
Ул вафо аҳли аёгидин нишон,
Сен вафосизлик сари доманкашон”.
Хатм қилди чун бу маънига сўзин,
Ер ўпуб ул из уза қўйди кўзин [1.255].*

Буюк шоир ит образини вафо тимсоли сифатида талқин этади. Баҳоуддин Нақшбанддай комил шахс тилидан ит тугул унинг изи ҳам вафо аҳлига тегишли бўлгани боис азиз экани ҳақидаги фикрни бетакрор ифодалаган. Зеро, худпарастликдан фориғ бўлиш, нафсни ўлдириш – тасаввуф таълимотининг муҳим қоидаси, соликка қўйиладиган бош шарт. Ҳазрат Нақшбанд тимсолида айни шу иллат муолажаси билан боғлиқ муҳим бадийий умумлашмага келинган. Фурқат бу образ талқинида ҳам ҳазрат Навоий анъаналарини янгилаган. Қуйидаги мусаббада шоир теран фалсафий фикрларини ифодалашда ит образидан маҳорат билан фойдаланган:

*Мўътабар кўз ёш Ҳақ наздида дурри нобдин,
Ҳам либоси фақр беҳтар шол ила санжобдин,
Бистари қолинда роҳат бирла кўрган хобдин
Кўйи узлат бўрёси хўбдур ҳар бобдин,
Бор эмиш бир кун азоби ваҳм қил Ваҳҳобдин,
Аҳли дунё суҳбати ичра шароби нобдин,
Ит ялоғи ичра ичган қип-қизил қон яхишироқ [14.178^{аб}].*

Ит образи – вафо тимсоли. Шунинг учун ҳам, шоир наздида, аҳли дунё – яъни, дунёпарастлар суҳбатида шароби ноб – қизил май ичгандан кўра ит ялоғидан қон ичган афзалроқ! Чунки аҳли дунёдин вафо кутиб бўлмайди. Улар дунё матоҳига эгалик қилиш учун ҳар қандай тубанликдан-да қайтмайди –мана, Фурқат назарда тутган ҳаёт фалсафаси. *Кўз ёш – дурри ноб, либоси фақр – шол ила санжоб, бистари қолин – кўйи узлат бўрёси* иккиликлари маъносидаги тазод мусаббанинг ушбу банди бадиияти юксак бўлишини таъминлаган. *Ит, ялоғ, қон* сўзлари ҳосил қилган таносиб санъати фикрнинг поэтик зийнатиға хизмат қилган. Бу ерда “шароби ноб” ва “қип-қизил қон” – истиора. Шунинг учун ҳам уларни фақат зоҳирий маънодагина тушуниш тўғри эмас. Жумладан, “шароби ноб”да умуман дунёпарастлик, хирсу ҳавас маънолари ҳам мавжуд. Ушбу образ билан боғлиқ икки шоир талқинининг қиёси Фурқатнинг буюк салафини такрорламагани, бу образ тасвирида ўзига хос йўлдан борганини кўрсатади.

Поэтик жанр янгиланиши. Қасида мумтоз Шарқ адабиётида шоирнинг ижодий салоҳиятини белгиловчи жанрлардан ҳисобланган. Ҳазрат Алишер Навоийнинг Хуросонга Ҳусайн Бойқаро ҳукмдор бўлиши муносабати билан ёзилган “Ҳилолия” қасидаси бу жанрнинг юксак намунаси экани билан алоҳида аҳамиятга эга. Шайх Аҳмад Тарозий қасида жанрига хос тўрт хусусиятни алоҳида таъкидлаб кўрсатади. Биринчиси – ҳусни матлаъ, яъни қасиданинг бошланиши маъно жиҳатидан мутлақо қусурсиз латиф сўзлардан ташкил топган бўлиши керак. Иккинчиси – мамдух (мақталгувчи)нинг адлу инсофи таърифланиши зарур. Учинчи – мамдухнинг шижоати, тўртинчи – саховати мақталиши лозим. “Ва бу тўрт хислатдин ортуқ ҳар нечаким сифат қилур, ихтиёр шоирғадур” [12.33].

Чун ниҳон қилди турунжи меҳр раҳшон талъатин,

Ошкор этти фалак бир тавқи габгаб ҳайъатин.

Ҳусни матланинг беқиёс намунаси бўлган ушбу байт билан бошланган ва тузилишига кўра қасидаи томм ҳисобланган “Ҳилолия” буюк шоирнинг бадиий маҳорати нечоғлик юксак экани исботи ҳамдир.

Фурқатнинг “Қасида” деб номланган буюртма асосида оқподшоҳга бағишлаб ёзилган асари мутахассислар ўртасида турли мунозараларга сабаб бўлган. Ҳатто шоирнинг чор мустамлака сиёсати моҳиятини тушунмаганига далил этилган. Аслида, тағматнга Русия истибдодининг асл қиёфасини фош этувчи мазмун маҳорат билан сингдириб юборилган бу асар шоирнинг ушбу асарда ҳам ўз эътиқодида собит қолганидан далолат беради. Анъанага кўра қасидага сўзбоши ёзилмайди. Фурқат эса асарни сўзбоши-изоҳ билан бошлайди. Унда, жумладан, мана бундай сатрларни ўқиймиз: “*Зимистони шабистонларким, сиёҳбахтлар рўзгоридек қаро ва соҳиби афкорлар андишаси янглиғ узун ва беинтиҳодур. Бу лайлату-д-дажода уйқу дуррожлари кўзлар ошёнасидин рамида қилиб, хаёл насойими ҳар тарафга варзида қилур эрди...*” [10]. “Оқподшоҳ”га бағишланган қасиданинг дебчаси чуқур изтироб ифодаси бўлган “*Сиёҳбахтлар рўзгоридек қоп-қора, зимистон тун*” тасвири билан бошланиши бежиз эмас. Бу тасвир мазкур дебча

давомида “*жўши баҳори рашки гулистони Эрам*” дея таърифланган Фарғона мамлакати, “*бу роқими тасвидотнинг асл шажараи вужуди... обу ҳавоси обёрлиги бирла тарбият топмиш бўлгон*” [10] Хўқанд гулшанининг истибдод зулматида қолганига очик ишорадир. Акс ҳолда подшоҳ мадҳига бағишланган қасида бундай дард-алам, изтироб ифодаси билан бошланмаган бўлар эди.

Қолаверса, ушбу изоҳ-сўзбошининг давоми янада теранроқ мулоҳаза юритишни тақозо этади: “*Арбоби назардин умид улким, ушбу жаридага мунсифона кўнгул бирла мутолаа ва мулоҳаза айлагайлар. Мабодо хотираларига хутур қилмағойким, ушбу сўзлар хушомадгўйлиг юзидин адо топқон бўлғай деб. Чунки мақсудимиз асли бошқа ерга реша чекмаклиги кўнглумиз ганжинасида мактум ва музмардур. Вассалом*” [10]. Шоирнинг асарга инсоф юзасидан баҳо беришни сўраб ёзган ушбу сўзларидан кейин ҳам у ҳақда юзаки мулоҳаза юритиш арбоби назар – илм аҳли учун муносиб бўлмаган ҳол. Бевосита асар матнига мурожаат этамиз. Маснавий Тангри таолога ҳамду сано билан бошланади:

*Жаҳонда ҳар наким этти – Худованди жаҳон этти,
Қилиб қудратнамолиг эамину осмон этти.
Камоли жуди ўн саккиз минг олам айлабон мавжуд,
Мукаррам халқ этиб одамни, сунъини аён этти.
Ҳама махлуқни, Борий, мутиъу зирдаст айлаб,
Оларга Одам ўглин чиредасту қаҳрамон этти.
Ҳақиқий подшоҳеким, жаҳонни интизоми-чун,
Мажозий подшоҳларни жаҳонга ҳукмрон этти [10].*

Мазкур ҳамд-байтларнинг сўнггиси, айниқса, тағматнда ифода этилган мазмуннинг теранлиги билан алоҳида ажралиб туради. Яъни шоир “оқподшоҳ”га қарата: “Сен вақтинчалик мажозий подшоҳсан, сенинг ҳукмронлигинг ҳам ўткинчи. Ҳақиқий подшоҳ эса Тангри таолодир. У хоҳлаган куни худди аввалги подшоҳлар каби сенинг ҳукронлигингга ҳам чек қўйишга қодир”, деган ҳақиқатни образлар воситасида айта олган.

Қуйидаги байтлар таҳлили ҳам мазкур асарда рамзлар, тимсоллар орқали чор ҳукумати юритаётган босқинчилик ва тажовузкорлик сиёсатини фош этиш шоирнинг асосий мақсади бўлганини кўрсатади:

*Ҳукумат интизомин кўр: тажовуз айлаб инсондин,
Сиёсат зарбатидин ларзалар шери жаён этти.
Сипоҳий шерсавлатдур, ливоси аждаҳо пайкар,
Олиб кўб шаҳрни, алқисса, тасхири жаҳон этти* [10].

Инсонийликдан тажовуз айлаш, ўзга мамлакатларни забт этиш, босиб олиш чор ҳукумати сиёсатининг асосий низоми, бош муддаоси эди. Ушбу байтларнинг ўзиёқ Фурқатнинг мақсади чиндан ҳам “ўзга ерга реша чекмаклик” эканини кўрсатади.

Асосий фикрларини асар тагматнида бериш, бош хусусияти мадх, мақтов бўлган қасида жанрида қаловини топиб, адолатсизликни фош этиш услуби Фурқатнинг бу жанр табиатини янгилай олгани исботидир. Негаки, Чор Русияси цензураси назоратидан ўтиши керак бўлган асарда бошқа йўл тутиш имконсиз эди. Рус олими А.Герцен цензура шароитида ижодкор ўз ғояларини қай тарзда асар тагматинида ифодалаш билан боғлиқ ижодий-руҳий жараёни куйидагича таҳлил этиб берган эди: “...ўз сўзини билинтирмаслик услубини ва санъатини ривожлантиришга цензура жуда катта ёрдам беради. Цензура тўсиғидан асабийлашган ижодкор уни енгишни хоҳлайди ва бунда деярли ҳамиша муваффақият қозонади. Кинояли сўз ҳаяжон, кураш изларини сақлаб қолади; унда оддий баёнга нисбатан эҳтирос кўпроқ бўлади. Очиғини айтмаслик ўз пардаси остида кучлироқ, тушунишни истаган киши учун ҳамиша равшан бўлади... Пинҳона фикр сўзнинг кудратини оширади, яланғоч фикр эса идрокни жиловлайди. Ёзувчи қанчалик эҳтиёт бўлишини биладиган ўқувчи уни диққат билан ўқийди; ўқувчи билан муаллиф ўртасида яширин алоқа пайдо бўлади. Бири ёзганини яширади, иккинчиси эса уни тушунади. Цензура шундай бир тўрки, майда чивинларни ушлаб қолади, катталарини эса ўтказиб юборади” [7.334-335]. Фурқатнинг аксар асарларини методологик аҳамиятга эга ана шу фикрларни эътиборда

тутган ҳолда таҳлил этмоқ зарур. Фақат шундай ёндашув орқалигина шоир ижодига доир илмий ҳақиқатларни тўлақонли юзага чиқариш мумкин бўлади.

Вазнда татаббуъ қилиш. Фурқат аруз илми билан жиддий шуғулланган. Ҳазрат Алишер Навоийнинг “Мезон ул-авзон” асарини аруз илмини ўрганувчилар учун фойдаланишга қулай тарзда “Илми шеърнинг қоидаи авзонини баёни” номи билан ўз дастхатида конспект шаклида кўчирган. “Эй сабо” радифли ғазалини “Мезон ул-авзон”да: “Олтинчи доираки, андин икки баҳр мустахраж бўлур, бу ҳам ажам шуароси арузларида кўрулмайдурким, алардин бири комил баҳридурур... мусаммани солимда оз шеър воқиб бўлубтур” [2.90] дея таърифланган вазнда битгани шоирнинг аруз илмида камолот даражасига кўтарилгани далилидир. Комили мусаммани солим (мутафоилун мутафоилун мутафоилун мутафоилун) вазнида Фурқатгача Навоий [4.247], Мунис [8.133] ва Огаҳий [9.339] шеър ёзгани маълум. Шайх Аҳмад Тарозий [12.200] ва Бобур [6.80] ҳам арузнинг мазкур баҳри хусусида маълумот бериб, комили мусаммани солим вазнига ўз шеърларидан мисоллар келтирган. Демак, туркий тилда Навоийгача бу вазнда фақат Аҳмад Тарозий шеър ёзган бўлса, Навойдан кейин бу анъана нисбатан анча кенгайган. Фурқатнинг ушбу вазндаги “Эй сабо” радифли ғазали Туркия сафари вақтида ёзилган бўлиб, матлаъи қуйидагича:

Сана душти бандани ҳожати анга боғла бир камар, эй сабо,

Дўнуб қайтгасан бурадан Мадинаи савбина гузар, эй сабо [14.235^б].

Ушбу байтда шоирнинг Мадинаи мунавварага бориш орзуси ифодаланган. Мумтоз шеърят анъанасига кўра, шоир боди сабога мурожаат этиб, белига ҳиммат какмарини боғлашини сўрайди.

Ювубон гулоб ила аввало йўли гардидин арит ўзунги,

Юз ила юруб Ҳарам ичра кеч саловат ўқуб саҳар, эй сабо.

Шоир сабога гулоб ила покланишни, Ҳарам ичра оёқ билан эмас, “юз ила юруб” саловат айтишни тавсия қилиш орқали ташхис санъатининг

бетакрор намунасини яратади. Бугина эмас. Мазкур сатрлар шоирнинг ушбу муборак шаҳарга нечоғлик соғинч билан интилгани далили ҳамдир.

*Бани осийи юзи қаройи кетура хаёла Худойе чун,
Деясан саломими аглаюб санга ўла вақт агар, эй сабо.
Бу йўруғларин дута олмайин, гечура абас ҳама умрини,
Дегил айлади ўзи жонина ўзи зулм ила зарар, эй сабо.*

Ушбу байтлар яхлит ҳолда тақсир санъати намунасидир. Яъни шоир ўзини юзи қаролик ва осийликда, Ҳақ таоло йўриқларин тута олмай, умрини абас кечирганликда, ўз жонига зулм қилганликда айблайди. Табиийки, бу тасаввуф таълимоти талабича, ўзини маломат қилиш натижаси. Умуман, мумтоз шоирларимизнинг деярли барчалари “Маломатда саломат” қоидасига амал қилганлари маълум. Яъни, уларнинг фикрича, инсон ҳеч қачон хотиржамликка берилмаслиги керак, нафснинг хоҳишларига бўйсунмаслиги зарур. Бунинг учун ўзини тафтиш қила билиши, ҳар доим ўз ҳолидан огоҳ бўлиши лозим. Мазкур мисраларда ушбу қараш ҳосиласи акс этган.

*Неча чўл кезиб бане нотавон йиқилиб қўйуб йўла қолмишам,
Ета олмайин Ҳарами шарифина қондурур жигар, эй сабо.
Сув верар сиришкидин ики кўз, қуруя жигар, ўла ташнаком,
Ҳаққа шукрларки, шарафрасон сафар ўлди бу сафар, эй сабо.*

Образли тасвир – “икки кўз сиришкидин сув бериши”, “жигар қуруб ташнаком бўлиши” шоир руҳиятининг ёрқин тасвирини беришга хизмат қилган. Ҳарами шарифга ета олмай, жигари қон бўлган, кўзларидан соғинч ёшлари оққан шоирнинг ҳар қандай шароитда ҳам Ҳаққа шукрлар айтиши шеърда комил мусулмон дунёқараши акс этгани билан изоҳланмоғи зарур.

*Ўлубон Мадина мушаррафи, кирарам на юз ила равзая,
Йўқ алимда тухфаи лойиқим, ўла қобили назар, эй сабо.*

Яна тақсир санъатига мурожаат қилган шоир кўлида муносиб тухфаси йўқлиги, Мадина зиёрати муяссар бўлса, пайғамбар алайҳиссаломнинг равзаи муборакларига на юз билан киришини айтиб, надомат чекади. Лирик қаҳрамон сабога яна шундай хитоб қилади:

*Гузари бу водидан айласанг йўла интизор ўла қолмишам,
Карам айлаюб банго яна бир дахи кечгасан хабар, эй сабо.*

Ғазал мақтаидаги фикр, айниқса, аҳамиятли. Мадина зиёрати орзусида бўлган шоир кечинмалари қуйидагича хулосаланади:

*Сана Фурқатийни ражоси бу-
Ватана мурожаат этмагил,
Агар ўлмаса бу зиёратингни қабулидин асар, эй сабо.*

Ушбу ғазал наинки арузнинг камдан-кам шоирларга муваффақ бўлган комили мусаммани солим вазнида ёзилгани билан, балки теран мазмуни ва гўзал бадиияти билан ҳам Фурқатнинг ҳазрат Алишер Навоий анъаналарини муносиб давом эттиргани исботидир.

Хулоса қилиб айтганда, Зокиржон Холмуҳаммад ўғли Фурқат лирикада ҳазрат Алишер Навоий назмий анъаналарини муносиб давом эттирди. Шеърятда поэтик мазмунни янгилаш борасида самарали ижод қилди. Навоёна образларни поэтик такомилга етказди. Муайян жанрлар табиатини янгилаш борасида салмоқли ижодий ютуқларга эришди. Мумтоз шеърятда кам қўлланилган вазнларда ҳам юксак бадиият намуналарини яратди. Булар барчаси Фурқатнинг юксак ижодий салоҳият эгаси сифатида ҳазрат Алишер Навоий санъатхонасидан сабоқ олгани натижаси сифатида баҳоланмоғи зарур.

Адабиётлар:

1. Алишер Навоий. Лисон ут-тайр. /Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Ўн иккинчи том. –Тошкент: Фан, 1996
2. Алишер Навоий. Мезон ул-авзон. /Мукаммал асарлар тўплами. 20 томлик, Ўн олтинчи том. –Тошкент: Фан, 2000
3. Алишер Навоий. Хазойин ул-маоний. Ж.І: Ғаройиб ус-сиғар. (Ҳ.Сулаймон нашри асосида матнни луғат ва изоҳлар билан қайта нашрга тайёрловчи: О.Давлатов). –Тошкент: Тамаддун, 2011

4. Алишер Навоий. Хазойин ул-маоний. Ж.П: Наводир уш-шабоб. (Ҳ.Сулаймон нашри асосида матнни луғат ва изоҳлар билан қайта нашрга тайёрловчи: О.Давлатов). –Тошкент: Тамаддун, 2011
5. Алишер Навоий. Хазойин ул-маоний. Ж.Ш: Бадойеъ ул-. (Ҳ.Сулаймон нашри асосида матнни луғат ва изоҳлар билан қайта нашрга тайёрловчи: О.Давлатов). –Тошкент: Тамаддун, 2011
6. Бобур, Захириддин. Мухтасар. –Тошкент: Фан, 1971
7. Герцен А.И. Собрание сочинений в восьми томах. Т.3. – Москва: Правда, 1975
8. Мунис, Шермуҳаммад. Сайланма. –Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1980
9. Огаҳий, Муҳаммад Ризо. Таъвиз ул-ошиқин. –Тошкент: ЎзФА нашриёти, 1960
10. “Туркистон вилоятининг газети”, 1903 йил 9 июнь, № 22
11. Фозилбек Отабек ўғли. Дукчи эшон воқеаси. Самарқанд-Тошкент: 1927
12. Шайх Аҳмад ибн Худойдод Тарозий. Фунуну-л-балоға. –Тошкент: Хазиана, 1996
13. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Биринчи китоб. Туркистон чор Россияси мустамлакачилиги даврида. -Тошкент: Шарқ, 2000
14. Ўзбекистон ФА ШИ Ҳ.С. Сулаймонов фонди, Қўлёзма № 2492
15. Қуръони карим. (Аловуддин Мансур изоҳли таржимаси). –Тошкент: Чўлпон, 1992

**АЛИШЕР НАВОИЙ ДЕВОНЛАРИНИНГ АНИҚЛАНГАН ЯНГИ
НУСХАЛАРИ (2010–2021 ЙИЛЛАР)**

Афтондил Эркинов,
ЎзДЎТАУ, ф, ф, д. (Ўзбекистон)

Мавзуга киришишдан аввал Навоий асарлари қўлёзмаларини ўрганиш тарихига бироз назар ташлаш ўринли бўларди. 1950-60-йилларда Навоий асарлари илмий-танқидий ва турли матнларини нашр этиб ўқувчиларга

МУНДАРИЖА

1. **Хайрулло Бозоров.** Фарғона вилояти ҳоқими. Навоийга эҳтиром.....3
2. **Маъруфжон Усмонов.** Қўқон шаҳар ҳоқими. Темур тиғи етмаган жойни қалам билан олди Алишер.....5

ҚЎҚОН АДАБИЙ МУҲИТИДА НАВОИЙ АНЪАНАЛАРИ

1. **Боқижон Тўхлиев.** Филология фанлари доктори, профессор (Ўзбекистон). Амирийнинг бадий олами манзараларидаги айрим лавҳалар ҳақида.....8
2. **Almaz Ülvi Binnətova.** Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, filologiya üzrə elmlər doktoru (Azərbaycan). ƏMİR ƏLİŞİR NƏVAI DÖVRÜNƏ QƏDƏR ÖZBƏK DILININ – SIĞATAU TÜRKCƏSİNİN KEÇDİYİ YOL.....15
3. **Рухшона Восиева.** Кафедры теории и истории таджикской литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айни, доктор филологических наук, профессор (Тожикистон). Абдурахман Джами и его поэма «Хираднаме-и Искандари.....21
4. **Иқболой Адизова.** ТошДЎТАУ, филология фанлари доктори, доцент (Ўзбекистон). Поэтик мазмун янгиланишида истиоранинг ўрни.....32
5. **Зебо Қобилова.** Қўқон ДПИ, филология фанлари доктори, доцент (Ўзбекистон). Шахсият ва шеъриятга издошлик.....38
6. **Бахтиёр Файзуллоев.** Филология фанлари номзоди, доцент, академик Бобожон Ғафуров номидаги Хўжанд давлат университети (Тожикистон). Нодира ижодида Навоий аънаналари.....43
7. **Эргаш Очиллов.** ЎзРФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти катта илмий ходими, филология фанлари номзоди (Ўзбекистон). Фазлий ва Навоий50
8. **Абдуназар Раҳмонқулов, Мўътабар Шарипова.** Академик Бобожон Ғафуров номидаги Хўжанд ДУ доцентлари (Тожикистон). Навоийнинг ўзбек – тожик иккитиллигига муносабати59
9. **Дурдона Зоҳидова.** Қўқон ДПИ, филология фанлари номзоди, доцент (Ўзбекистон). Умрзоқ Ғарибий лирикаси поэтикаси.....64
10. **София Джумаева.** ТВХТХМОИ, филология фанлари номзоди, доцент (Ўзбекистон). Навойдан руҳланган шоир75
11. **Зебо Қобилова,** Қўқон ДПИ, филология фанлари доктори (DSc), доцент, **Намуна Турсунова,** Қўқон ДПИ, ўқитувчи. Бир татаббу хусусида.....82
12. **Мўминжон Сиддиқов.** Қўқон ДПИ, доцент, **Фарангиз Сиддиқова,** ЎзДЖТУ, талаба (Ўзбекистон). Қўқон адабий муҳитида таърих88

- 13. Ҳабибулло Жўраев.** ФарДУ, филология фанлари доктори, **Ислом Жўраев.** ФарДУ, ўқитувчи (Ўзбекистон). Ота - қуёш, она ой бўлгунча96
- 14. Озода Тожибоева.** ТошДЎТАУ, филология фанлари бўйича фалсафа доктори (*PhD*) (Ўзбекистон). Муҳаммадамин Косоний - шоир ва мусаввир.....100
- 15. Мирҳожиддин Жамолиддинов.** Қўқон ДПИ, филология фанлари номзоди, доцент (Ўзбекистон). Алишер Навоий ижодининг Қўқон адабий муҳити сатираси ривожига таъсири108
- 16. Барно Ҳасанова.** Қўқон ДПИ, катта ўқитувчи (*PhD*) (Ўзбекистон). Жадид адабиётида Навоий шахси ва ижодига муносабат.....110
- 17. Муқаддас Саидакбарова.** Қўқон ДПИ, ўқитувчи (Ўзбекистон). Сатирада ижтимоий руҳ тадрижи113
- 18. Муқаддас Саидакбарова.** Қўқон ДПИ, ўқитувчи, **Феруза Қурбонова.** Қўқон ДПИ, ўқитувчи (Ўзбекистон). Увайсий шеърлятида умуминсоний кадриятлар талқини118
- 19. Тожиҳон Тошболтаева.** Қўқон ДПИ, катта ўқитувчи, **Фарангиз Сиддиқова.** ЎзДЖТУ, талаба (Ўзбекистон). Навоий муаммолари ва Қўқон адабий муҳити123
- 20. Мушарраф Имомалиева.** Қўқон ДПИ, ўқитувчи (Ўзбекистон). Нодира ижодида навоийёна оҳанглар.....129
- 21. Намуна Турсунова.** Қўқон ДПИ, ўқитувчи (Ўзбекистон). “Лола” образининг қиёсий таҳлили (Алишер Навоий ва Муқимий лирикаси мисолида).....133
- 22. Сардор Умаров.** Ўз РФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти кичик илмий ходими (Ўзбекистон). Футувват ғоялари ва ранглар уйғунлиги (Алишер Навоийнинг “Сабъаи сайёр” достони ҳикоятлари мисолида)137
- 23. Гулҳаё Ҳайдарова.** Қўқон ДПИ, тадқиқотчи (Ўзбекистон). Чархийнинг радиф қўллаш маҳорати143
- 24. Дилмурод Асқаров.** Қўқон ДПИ, магистрант (Ўзбекистон). Амирий мухаммасларида бадий санъатларнинг ўрни150
- 25. Шарофат Исмоилова.** ФарДУ, магистрант (Ўзбекистон). Қўқон адабий муҳитида тасаввуфий шоирлар сулоласи154
- 26. Мадина Бурхонова.** Қўқон ДПИ, магистрант (Ўзбекистон). Алишер Навоийнинг Сайид Ҳасан Ардашерга бағишланган таркиббанд - марсияси поетикаси159
- 27. Зебунисо Хайитова.** Қўқон ДПИ, магистрант (Ўзбекистон). “Ҳазойин ул- маоний”га кирмаган тахмис165
- 28. Ирода Абдурайимова.** Қўқон ДПИ, магистрант (Ўзбекистон). “Муншаот” асари ва Қўқон адабий муҳитида яратилган мактубларнинг

киёсий таҳлили (XIX аср охири XX аср бошларидаги мактублар мисолида).....	171
29. Mohidil Shamatoва. Qo'qon DPI, talaba. Xisrav II va Amiriy	175
30. Музаяна Собирова. Қўқон ДПИ, талаба (Ўзбекистон). Навоий сабоқлари.....	182

НАВОИЙ ИЖОДИ ВА ҚЎҚОН АДАБИЙ МУҲИТИНИ ЎРГАНИШ: МАТНШУНОСЛИК ВА МАНБАШУНОСЛИК МАСАЛАЛАРИ

1. Нурбой Жабборов. Филология фанлари доктори, профессор (Ўзбекистон). Алишер Навоий назмий анъаналарининг Фурқат шеърятда янгилашиш тамойиллари	187
2. Афтондил Эркинов. Филология фанлари доктори (Ўзбекистон). Алишер Навоий девонларининг аниқланган янги нусхалари (2010–2021 йиллар).....	201
3. Гулноз Халлиева. ЎзДЖТУ, филология фанлари доктори, профессор (Ўзбекистон). Амирий девонининг Стамбул нусхасидаги туюқлар хусусида.....	211
4. Қўлдош Пардаев. ТошДЎТАУ, филология фанлари бўйича фалсафа доктори (<i>PhD</i>) (Ўзбекистон). Навоий маҳоратининг Муқимий ижодий камолотидаги ўрни	215
5. Отабек Жўрабоев. Филология фанлари номзоди, доцент, ЎзРФА Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейи директор ўринбосари (Ўзбекистон). Навоий даври девончилигининг XIX аср Қўқон адабий муҳитига таъсири масаласига доир	220
6. Абдуллатиф Турдиалиев. Ғ.Ғулом номидаги Қўқон адабиёт музейи мудир, филология фанлари номзоди (Ўзбекистон). Алишер Навоий “Хамса” асарининг бир қўлёзма нусхаси ҳақида	227
7. Фарида Каримова, НамДУ ф.ф.н., доцент (Ўзбекистон). Муҳаййир – мумтоз дебочанавислик анъаналари давомчиси	230
8. Акрам Дехқонов. ТошДЎТАУ, филология фанлари номзоди (Ўзбекистон). Муҳаййир ижодий мероси манбалари. У кўчирган Навоий девони қўлёзмаси.....	237
9. Феруза Маматқулова. Қўқон ДПИ, катта ўқитувчи (Ўзбекистон). Адабий муҳит ва халқ дostonлари нашри масаласи	240
10. Муҳаммадризо Джўраев. Қўқон ДПИ, ўқитувчи (Ўзбекистон). Тринар типология: Увайсий - Фурқат – Ёрий	245

АЛИШЕР НАВОИЙ ВА ҚЎҚОН АДАБИЙ МУҲИТИ ВАКИЛЛАРИ АСАРЛАРИНИНГ ТИЛ ХУСУСИЯТЛАРИ ВА УЛАРНИ ТАЪЛИМ БОСҚИЧЛАРИДА ЎРГАТИШНИНГ УСЛУБИЙ-НАЗАРИЙ МАСАЛАЛАРИ

- 1. Вафо Элбоев.** Профессори кафедраи назария ва таърихи адабиёти ДДОТ ба номи С.Айнӣ (Тожикистон). Андешаҳои интиқодии Чомӣ дар «Мақомоти Ҳазрати Мавлоно Абдуррахмони Чомӣ»-и Абдулвосеъ Низомии Бохарзӣ.....252
- 2. Умар Юлдошев.** ТГМУ, доктор педагогических наук, профессор.
Дилафруз Нажмиддинова. ТГМУ, **Малика Шодиматова.** ТГМУ (Таджикистан). Духовно-нравственное воспитание студентов на примере творчества классиков Абдуррахмана Джами и Алишера Навои как символ дружбы между таджикским и узбекским народами261
- 3. Шарифа Искандарова.** ФарДУ, филология фанлари доктори, профессор,
Рамзия Жўраева, Қўқон ДПИ, ўқитувчи (Ўзбекистон). Муқимий асарларида кийим-кечак маъноли лексемалар268
- 4. Комил Абдуллаев.** НамДУ, Ихтисослаштирилган Илмий кенгаш котиби, педагогика фанлари номзоди (Ўзбекистон). Матн устида ишлаш машғулотида ўзбек тили, география, ахборот коммуникацион технологиялари материалларидан фойдаланиш (Қўқон адабий муҳити вакиллари мисолида)274
- 5. Барно Абдурахмонова.** Қўқон ДПИ, педагогика фанлари номзоди, доцент,
Лочин Ахмадалиев, Қўқон ДПИ, магистрант (Ўзбекистон). Навоий ва Нодира ижодини қиёсий усулда ўргатиш.....283
- 6. Барно Абдурахмонова.** Қўқон ДПИ, педагогика фанлари номзоди, доцент (Ўзбекистон). Муқимий ҳаёти ва ижодини ўрганишнинг умумтаълим мактаблари адабиёт дастурларидаги ифодаси288
- 7. Маҳбуба Тожибоева.** Қўқон ДПИ, филология фанлари номзоди, доцент (Ўзбекистон). Убайдий шеърларида арабизмларнинг поэтик вазифаси.....298
- 8. Сотиболди Одилов.** Қўқон ДПИ, катта ўқитувчи. **Дилноза Одилова,** Қўқон ДПИ қошидаги академик литсей, ўқитувчи (Ўзбекистон). Муқимийнинг сўз қўллаш маҳорати.....303
- 9. София Усмонова.** Қўқон ДПИ, катта ўқитувчи, **Гулсанам Рустамова,** Қўқон ДПИ, талаба. Муқимий назари тушган қишлоқлар ва улардаги айрим шева хусусиятлари309
- 10. Аҳмедова Ҳикматхон.** Қўқон ДПИ, катта ўқитувчи (Ўзбекистон) Алишер Навоий сўз ва нутқ маданияти ҳақида.....314

- 11. Муножот Мамажонова.** Қўқон ДПИ, катта ўқитувчи (Ўзбекистон). Муқимийнинг “Саёхатнома” асарида квантитатив бирликларнинг ишлатилиши.....320
- 12. E’zoz Qobilova.** Qo‘qon DPI, katta o‘qituvchi (O‘zbekiston). Navoiy va Sharq mutaffakkirlari musiqiy tarbiya haqida.....323
- 13. Рамзия Жўраева.** Қўқон ДПИ, ўқитувчи, **Шаҳзода Нейматова,** ҚўқонДПИ, талаба (Ўзбекистон). Завқий асарларида зоонимлар.....329
- 14. Маҳмуда Гиёсиддинова.** НамДУ, магистрант (Ўзбекистон). Тасвирий санъатда Навоий портретини акс эттирилиши.....334